

Joves, marginalitat urbana i territori a Salt: la múltiple condició estigmatitzada

Judit Font Redolad

Màster Interuniversitari Joventut i Societat (MIJS)

Professora del Departament de Pedagogia de la Universitat de Girona

judit.font@udg.edu

Resum: Amb les transformacions de la societat postfordista i la progressiva retirada dels estats de benestar, emergeixen, d'una banda, noves modalitats de transicions juvenils de bloqueig i precarietat i, de l'altra, noves formes de marginalitat urbana per efecte de tres components: l'extensió de l'atur de llarga durada i la relació precaritzada amb el treball, la relegació en barris de concentració de la pobresa i l'estigmatització territorial, dinàmiques que generen la nova marginalitat avançada. Aquest treball planteja una aproximació teòrica als condicionants i els efectes de les noves formes de marginalitat sobre els joves en determinats contextos territorials, i planteja hipòtesis respecte al microcontext de Salt.

Paraules clau: joves, marginalitat urbana, etnicitat, estigma territorial, trajectòries en bloqueig.

Abstract: With the transformation of post-Fordist society and the gradual elimination of the welfare state, new forms have emerged of youth blocking transitions, precariousness, and urban marginality. These have arisen as a result of three phenomena: long-term unemployment and precarious employment; the relegation of the poor to neighbourhoods with high poverty concentrations and territorial stigmatization; and dynamics that generate new advanced marginality. Basing its hypothesis on the micro-context of the town of Salt, this study proposes a theoretical approach to the circumstances and effects of new forms of marginalization among young people in specific territorial contexts.

Keywords: young people, urban marginality, ethnicity, territorial stigma, blocked transitions

Els joves són, actualment, un dels grups socials sobre els quals recauen les majors contradiccions i efectes de la intensificació de les polítiques neoliberals i de desmantellament de l'estat del benestar que es produeix en els darrers anys a les societats occidentals.

Les transformacions pròpies de la nova modernitat (Beck, 1986; Bauman, 2007) han canviat la situació social dels joves i han configurat nous escenaris de transició, que han passat del trajecte lineal a les transicions on els itineraris són múltiples, incerts i insegurs (Bontempi, 2003). Això té efectes en la incorporació al mercat de treball, en les opcions formatives, en l'emancipació familiar i, en definitiva, en l'increment de la vulnerabilitat dels joves pel sorgiment de noves tensions que afecten la joventut com a condició i els joves com a realitat. Per exemple: més alta capacitat però menys oportunitats d'accés al mercat de treball, més accés a la informació però menys accés a les estructures de poder i presa de decisions, més expectatives d'autonomia però menys opcions de vida autònoma. Així, la particular configuració de la relació mercat-estat en el capitalisme actual ha dibuixat un escenari preocupant en relació amb els joves a Catalunya i l'Estat espanyol amb més del 50% de joves en atur,¹ per assenyalar una dada.

D'altra banda, el desplegament de determinades polítiques de joventut,² basades en aspectes *afirmatius* de la condició juvenil, han propiciat la consolidació d'una visió banalitzadora i negadora dels joves com a subjectes de dret i agents de canvi. Aquesta visió és reflex d'un imaginari de la joventut com a objecte (en el cas del consum), com a problema (pel que fa a les opcions de transició) i com a perill (pel que fa a la participació i dimensió pública).

---

1 Segons l'Enquesta de Població Activa del 2n trimestre de 2012, pel que fa a joves entre 16 i 24 anys.

2 Per aprofundir en el tipus i orientacions de les polítiques de joventut a Espanya i Catalunya es pot consultar: Comas (2011), Soler (2010) i Casal (2006). Les seves aportacions proporcionen un esquema explicatiu que diferencia, d'una banda, les polítiques de tipus "nuclear"/implícites, que incideixen en les condicions materials de vida i de posicionament social (habitatge, treball, formació), integrades al conjunt de polítiques socials i transversals. D'altra banda, les polítiques de tipus "perifèric" o afirmatives, que no s'ocupen d'aspectes nuclears o clau en el procés transicional, però explícites pel fet de considerar-se "de joventut", institucionals i dotades d'àrees pròpies. La política en matèria de joventut ha estat limitada a Catalunya i l'Estat, i majoritàriament amb visió *afirmativa* de la condició juvenil, cosa que s'ha concretat en polítiques sectorials, desplegades des d'organismes específics, amb competències transferides a les administracions locals i adreçades a àmbits com la cultura, la participació, el lleure i l'oci (Soler, 2010).

Aquestes constatacions d'ordre estructural, juntament amb l'experiència de treball amb joves, entre els anys 2009 i 2011 en escoles taller i cases d'oficis,³ i el fet de viure a Salt i transitar quotidianament el mateix entorn propicien una sèrie d'observacions i coneixement qualitatiu que porten a l'inici de la recerca en relació amb *determinats joves i determinats contextos* com a objecte d'estudi: joves en situació d'exclusió (del sistema educatiu i del mercat de treball, principalment) i en el context de Salt com a entorn perifèric i fortament estigmatitzat.

1. Punt de partida: “ser en el camp”

El treball i convivència diària durant un any (Casa d'Oficis de Salt 2010-2011) amb 30 d'aquests joves i altres, en un programa formatiu i d'inserció laboral, em va possibilitar a manera d'etnografia involuntària una immersió directa en un camp concret de relació i quotidianitat dels joves. La interacció continuada i l'observació propicien un coneixement qualitatiu sobre la seva *condició* i alhora generen inquietud respecte a la seva *situació* social, cada cop més precaritzada, excloent, entre l'estigma i la culpabilització.

Un fet concret, la mort d'un jove menor immigrant a Salt, al gener de 2011, en precipitar-se d'un quart pis en una persecució policial, va desencadenar petites manifestacions de ràbia al carrer d'alguns dels joves i va generar una desmesurada reacció mediàtica estigmatitzadora respecte al municipi i determinats grups de joves. Aquest fet, en el context de la Casa d'Oficis, va propiciar un espai de comunicació en profunditat respecte a l'experiència dels joves pel fet de “ser de Salt”, “ser migrant”, el carrer, el futur, les frustracions, la ràbia, la violència, la injustícia i el dolor per la mort d'un company en aquelles circumstàncies.

Aquest episodi puntual, així com l'emergència de revoltes juvenils protagonitzades per joves precaritzats en els barris perifèrics de les ciutats franceses (des de finals dels anys vuitanta, amb més intensitat a la tardor de 2005) i el cas de Londres de l'estiu de 2011, suposen la manifestació pública d'un conflicte latent a les societats occidentals i fan emergir una realitat silenciosa, la dels joves marginats i estigmatitzats pel seu nom i el territori on habiten.⁴

3 Les escoles taller i cases d'oficis són programes de formació i inserció laboral temporal adreçats a joves aturats de 16 a 25 anys, impulsats pel Servei d'Ocupació de Catalunya, les administracions locals i finançats per l'FSE.

4 Sobre les revoltes dels joves a les perifèries urbanes franceses i la realitat de les *banlieues*, són interessants les anàlisis de Dell'Umbria (2006), i Dubet i Lapeyronnie (1992).

En tots els casos, salvant les diferències de context politicoinstitucional, econòmic, social i cultural, es parteix d'una situació social relativament comuna entre els joves en aquests territoris: atur juvenil i precarietat laboral, desfaseament entre expectatives i oportunitats reals, frustració i *privació relativa*, desconfiança i desafecció respecte al sistema polític, discriminació etnoracial, el rebuig a les institucions policials i de control, l'entorn culpabilitzador, la manca de referents i l'oblit en territoris d'abandó. Els territoris on es produeixen aquestes revoltes també presenten elements comuns: segregació socioespacial, concentració de situacions de pobresa, presència de població immigrada, accés limitat i allunyat dels recursos socials i públics, pressió mediàtica, elevat control policial i estigma territorial.

Al fil d'aquestes consideracions es desenvolupa aquest treball, basat en el coneixement qualitatiu i de proximitat que proporciona l'observació participant, així com la compilació de dades quantitatives i l'anàlisi documental. D'una banda, la interacció continuada amb els joves permet una aproximació a les seves històries de vida, pautes de relació, d'autodefinició, els mecanismes de resistència i identificació col·lectiva, la condició d'"estrangeria" i les construccions identitàries, les expectatives de futur i la construcció de projectes, la visió de l'entorn i del seu lloc al món, etc. D'altra banda, la relació amb l'entorn tècnic i professional vinculat a programes socioeducatius i d'inserció laboral, el contacte amb l'àmbit polític i institucional local, permeten copsar el conjunt de discursos i representacions al voltant dels joves en situació d'exclusió i finalment, el fet d'habitar el mateix territori possibilita experimentar un determinat *efecte lloc*, una qüestió que s'aborda més endavant.

En primer lloc, es desenvolupa un recorregut teòric que vincula conceptes com *joves*, *marginalitat* i *territori*, i que condueix a la definició d'una model d'anàlisi com a proposta heurística. Més endavant, es contextualitza la realitat dels joves atenent els factors de marginalitat assenyalats per tal d'analitzar la seva expressió en el microcontext de Salt. Les consideracions finals ens porten a identificar elements a tall d'hipòtesi en la interpretació dels factors que poden motivar la situació de marginalitat emergent de determinats grups de joves de Salt. Aquests elements, que poden tenir similituds amb altres territoris, són el punt de partida preliminar que ha de fonamentar una recerca de més llarg recorregut amb un plantejament metodològic etnogràfic sistematitzat.

2. Marginalitat contemporània: classe, etnicitat i territori

Abans de caracteritzar com a marginal la situació social d'alguns joves de determinats territoris, cal abordar la noció de marginalitat i les seves formes contemporànies.

En un sentit històric, en paral·lel al desenvolupament de les societats capitalistes occidentals i el desplegament dels estats del benestar, es fa visible al conjunt de les societats urbanes l'existència i emergència de grups que resten als marges de l'ordre de regulació i distribució. La manera com denominar aquest espai social que queda al marge dels recursos materials, simbòlics i culturals propis de l'ordre establert ha estat diferent segons autors, etapes històriques i corrents teòrics, si bé en tots hi ha implícites formes de denominar expressions de relacions de dominació i d'opressió entre explotadors i explotats (Karsz, 2004).

La marginació s'ha d'abordar des de dos nivells d'anàlisi: el primer, en relació amb un posicionament en l'estructura social desigual i, el segon, pel que fa a les retòriques i representacions discursives i culturals al seu voltant (Romaní, 1996). Autors com Teresa San Roman (1990) o Saül Karsz (2004) coincideixen a caracteritzar la marginació i l'exclusió, com una particular forma d'enclaustrament i d'integració social que passa per la posició subalterna i alhora funcional que es justifica a través de l'estigmatització de determinada categoria de persona o condició. En la relació de contínuums conceptuals com són les nocions de *dins-fora* o *normalitat-desviació* es fa palès que la marginalitat és una particular forma d'estar *dins*, resultat d'un doble efecte entre les condicions del sistema de desigualtat, així com de les característiques pròpies de l'individu susceptible de ser marginat per la via de l'estigma, com a individu *desacreditat* o *desacreditable* (Goffman, 2003: 14).

Amb aquesta doble visió de la marginalitat, quant a posicionament social i construcció discursiva, i en el context de progressiva polarització social i de dualització de les metròpolis contemporànies, Loïc Wacquant defineix la nova *marginalitat avançada* com:

nou règim de relegació socioespacial i de tancament exclouent que cristal·litza en la ciutat postfordista sota l'efecte del desenvolupament desigual de les economies capitalistes i de la desarticulació de l'Estat-providència, segons moda-

litats que varien d'acord amb la manera en què aquestes dues forces recauen sobre la classe obrera i sobre les categories etnoracials que resideixen a les regions inferiors de l'espai social i l'espai físic (Wacquant, 2007: 11).

Aquesta nova marginalitat es produeix per efecte de tres components de *violència de dalt*:⁵ a) l'atur massiu i crònic (que provoca desproletarització i precarització); b) la relegació en barris oblidats, amb menys disponibilitat de recursos públics i privats i més competència, i c) l'augment de l'estigmatització, no solament associada a l'origen social o ètnic, sinó al fet de viure en barris degradats i degradants. Així, els elements emergents de la marginalitat urbana contemporània són els relacionats amb els entorns territorials, d'una banda, i amb l'ètnicitat o l'origen, de l'altra, que se sumen al factor de classe.

2.1 Ocupació/classe

Robert Castel (1992, 2004) planteja la progressiva desaparició del rol *integrador* del treball assalariat. L'autor distingeix en la vida social un determinat nombre de zones que es corresponen amb diferents nivells d'un procés d'intensificació dels riscos o factors d'exclusió, sobretot en relació amb el treball: 1) una zona d'integració, caracteritzada per una *estabilitat* laboral, *seguretat* a través de la protecció social i una inscripció relacional sòlida familiar i veïnal; 2) una zona de vulnerabilitat, caracteritzada per la *inestabilitat*, la *precarietat* i la intermitència laboral i la fragilitat dels suports familiars i socials; 3) una zona de marginalitat o exclusió, caracteritzada per l'absència de treball, l'aïllament social i la manca de seguretats. En la mobilitat entre zones, ha tingut i encara té un paper predominant la participació en el mercat de treball, malgrat que aquest és un axioma que s'està posant en dubte, ja que, a l'actualitat, no solament l'atur, sinó la relació precaritzada amb el treball, són factors de marginalització (Wacquant, 2007; Karsz, 2004).

2.2 L'estigma territorial i l'efecte lloc

Una manifestació de la marginalitat cada cop més important és la segregació urbana. Treballs com els de Wacquant (2007) han posat els barris o entorns

---

5 De la distinció entre *violència de dalt* i *de baix* que fa Wacquant, es podria establir una certa analogia amb la violència objectiva i subjectiva que defineix Slavoj Žižek. Aquest filòsof sosté que la violència explícita, la que veiem, la subjectiva (la que protagonitzen els subjectes), ens impedeix veure la violència objectiva, sistèmica, inherent al sistema de desigualtat capitalista (Žižek, 2009).

territorials com a unitats d'anàlisi significatives en l'estudi de les situacions de vulnerabilitat social, i s'ha definit els *estigmes territorials* com un aspecte fonamental dels processos d'exclusió social urbana contemporània. De fet, segons Pierre Bourdieu, la noció d'*espai social* es retradueix en *espai físic*, en territori: "la posició d'un agent a l'espai social s'expressa en el lloc de l'espai físic en el qual està situat" (Bourdieu, 1999: 120). La confluència entre espai social i espai físic té com a conseqüència l'efecte lloc tant en un sentit positiu, de distinció, com negatiu, de degradació. Els entorns físics o territoris poblats per grups socials benestants o d'alt capital cultural es revesteixen d'un efecte i simbolisme positiu. Per contra, espais físics on habiten grups d'un espai social desafavorit o sense capital es concentren, s'impregnen, d'un efecte negatiu i degradant, procés que alguns autors han anomenat *desqualificació espacial* o *diferenciació social* (Wacquant, 2007). Aquesta diferenciació social en l'espai és la que s'expressa en formes de segregació urbana. David Harvey (1977), partint de la consideració que la forma urbana és un factor condicionant (no determinant) de les formes de desigualtat i de comportaments de determinats grups humans, assenyala que en la formació de barris en relegació hi poden influir els mecanismes de mercat (preus de l'habitatge i el sòl), que configuren un mapa de distribució poblacional segons renda i mercat disponible.

Aquest *efecte lloc* negatiu i degradant és el que s'expressa en l'estigmatització territorial, fonamental dels processos d'exclusió social urbana contemporània. L'estigma territorial reforça la condició de relegació i marginalitat dels territoris i també té efectes sobre les polítiques públiques, per bé que permet justificar i desplegar mesures d'excepcionalitat, en relació amb el control o l'assistencialisme, cosa que encara contribueix més a la condició de marginació. Aquest efecte pot generar sentiments de culpabilitat, vergonya, indignitat social, molt relacionats amb l'efecte humiliador de certs discursos de l'exclusió social (Wacquant, 2007).

2.3 Etnicitat i l'efecte origen

Les migracions postcoloniales de l'últim terç de segle xx han produït la figura de l'immigrant com a nou actor social en les societats urbanes occidentals, un concepte que ha permès construir al voltant de la diferència "cultural" un conjunt de discursos i retòriques que reforcen l'*alteritat* i legitimen la discriminació. Tal

com assenyalava Delgado, el concepte contemporani d'*immigrant* és una producció social discriminatòria: “La categoria de persona *immigrant* va més enllà de la persona que migra, i remet a un conjunt d’«atributs denegatoris, aplicats amb la finalitat d’assenyalar la presència d’algú que és el *diferent*, que és l’*altre*»” (Delgado, 2007: 192). Així, el concepte *immigrant* també compleix una funció social d’ordre simbòlic que permet diferenciar entre “ells” i “nosaltres”, uns “altres” que estan “entre nosaltres”. En aquest sentit, Michel Wieviorka (2003) assenyalava que la principal manifestació del racisme contemporani i la discriminació és un racisme cultural o diferencialista, reforçat amb un estatus jurídic diferent per a les persones immigrades no comunitàries.

Per tant, les formes de marginalitat urbana emergents es desenvolupen en relació amb factors com l’ocupació, l’etnicitat i l’estigma territorial. Aquests factors són variables que cal posar en joc en l’anàlisi de la marginalitat dels joves en determinats contextos i que esdevenen útils i explicatives de la realitat que ens ocupa.

3. Elements de posicionament social dels joves: cap a un model d’anàlisi

La joventut és un concepte sociohistòric que designa una realitat variable segons contextos històrics, polítics i culturals i, al mateix temps, es tracta d’una categoria socialment construïda que denomina una particular etapa i condició social en relació amb una edat i amb uns processos de posicionament social. De fet, es fa necessària una primera distinció entre la joventut com a categoria i els joves com a realitat empírica, és a dir, la diferència entre els *joves* com a individus⁶ i la *joventut* com a concepte o com a procés social (Casal, 1996).

Sense abordar els diferents paradigmes i enfocaments que han guiat l’estudi i recerca sobre la joventut, com poden ser l’integralisme, vinculat a les visions del *funcionalisme*, o la teoria del conflicte amb la idea de joventut com a *generació*, ens emmarquem en la teoria de la joventut com a tram biogràfic de transició a la vida adulta.⁷ Des d’aquesta última perspectiva, la joventut és un *procés*

6 En la concreció del que és una persona jove, també hi ha hagut canvis pel que fa als límits d’edat “per dalt” i “per baix”. Avui dia, metodològicament, l’edat que es proposa està entre els 16 i 29 anys.

7 Per aprofundir millor en els tres paradigmes teòrics de la sociologia de la joventut es pot consultar Casal (2006). D’altra banda, i pel que fa al concepte de *vida adulta* com a estadi d’arribada, es fa pertinent una revisió pel fet que les trajectòries actuals són cada cop menys lineals i més discontinues i reversibles.

social en la biografia dels individus que té efectes pel que fa a l'enclassement i el posicionament social i està condicionat per factors sociopolítics, històrics, econòmics, propis del context on es produeix. Així, es diferencia entre *condició social* (la joventut, com a tram biogràfic) i *situació social* dels joves, que els vincula a un període, un context, un territori i una posició en l'estructura social.

Aquest plantejament teòric i metodològic encunya els conceptes d'*itinerari* i *trajectòria* distingint diferents itineraris de transició: transició escola-treball, escola-escola, família-família (domiciliar), que, d'acord amb la posició social de la família d'origen, i en relació amb l'entorn i experiències vitals significatives, donen lloc a trajectòries diferents i desiguals segons classes i segments en l'estructura social, amb opcions de mobilitat social, ascendent o descendent. Des d'aquesta perspectiva, s'han definit diverses modalitats de transició. Aquestes modalitats són canviants i n'hi ha que es consideren en recessió (les modalitats d'èxit precoç i de *transició obrera*) i d'altres es presenten com a emergents (les modalitats de transició *desestructurades* o *en bloqueig*, les *trajectòries de precarietat* i les d'*aproximació successiva*).⁸

En tot cas, són rellevants per al treball que ens ocupa els canvis pel que fa a les transicions escola-treball, com a principal factor de posicionament social. La transició escola-treball es caracteritza en les darreres dècades per un augment dels anys d'escolarització, un increment de les expectatives dels joves, una major complexitat dels itineraris formatius i una polarització dels itineraris entre elevada i baixa formació. Al mateix temps, l'accés al món laboral és cada cop més difícil per a molts joves, i la permanència ve marcada per la precarietat i la discontinuïtat. Aquest fet és el que probablement apunta a l'emergència de les modalitats de *transició precària* o *en bloqueig*. Es tracta de transicions en què les expectatives de posicionament social són baixes i les trajectòries escolars són curtes o erràtiques, amb un bloqueig sistemàtic pel que fa a la inserció laboral: situacions d'atur crònic o entrades ocasionals al mercat de treball, i amb el desenvolupament d'activitat en l'economia submergida o marginal.

Ens interessa d'aquesta aportació teòrica la idea que, més enllà de les eleccions personals, les trajectòries vitals estan condicionades per la posició prèvia de cada individu en la societat, pel seu origen social, pel seu ventall d'oportunitats. En aquest sentit, partim de tres consideracions bàsiques que proposa la perspectiva de la joventut com a transició:

⁸ La descripció exhaustiva d'aquestes modalitats es pot trobar a Casal (1996).

- Els joves estan ubicats al si d'una estructura social i econòmica heretada de la *família* i que delimita els marges de maniobra en la transició a la vida adulta. La família i la posició en l'estructura social assenyalen el punt de partida en el procés d'enclassement i de mobilitat social.
- El *sistema escolar* i de certificacions professionals és una via de classificació social i de discriminació, que al capdavant configura itineraris formatius curts i de precarietat, o pot projectar cap a itineraris prolongats de formació amb més possibilitats de trajectòria d'èxit.⁹
- La relació amb el *treball* és el factor per excel·lència que determina la posició social adquirida i que pot produir processos de mobilitat social. El treball consolida els joves en l'estructura social i, actualment, el mercat de treball presenta unes condicions d'incorporació sotmeses a la precarietat, la inestabilitat i la inseguretat per als joves.

Aquests tres factors (família/origen, escola, treball) tenen molt a veure amb les característiques de la *marginalitat avançada* que hem assenyalat, quant a la doble configuració de la desigualtat sobre la base de l'ocupació (transició escola-treball en el cas dels joves) i l'ètnicitat (transmesa a través de la família). Així, doncs, a la llum dels autors i perspectives teòriques referenciades, podem establir una correlació entre els elements de posicionament dels joves i els eixos emergents de la *marginalitat avançada*, i afegir-hi, com a proposta interpretativa, el territori, l'*efecte lloc*. Tots són elements que incideixen en un determinat posicionament social, en les condicions de marginalitat o exclusió i en la producció o reproducció d'aquestes condicions.

Elements de posicionament social dels joves (Casal)	Eixos de marginalitat contemporània (Wacquant)
Família	Origen/ètnicitat (Delgado; Wieviorka)
Sistema escolar	Ocupació/classe (Castel)
Treball	
	Territori/ <i>efecte lloc</i> (Bourdieu; Harvey)

9 Des de la sociologia de l'educació, són molts els autors que assenyalen la funció reproductora de les desigualtats socials de l'escola, malgrat la vocació comprensiva, en tant que la cultura que es transmet a l'escola està pensada i dirigida per la classe dominant nivell de continguts, valors, expectatives i llenguatge. Alguns són Bernstein (1988), Baudelot i Establier (1991).

4. El lloc: Salt com a context

Per cas que ens ocupa, es fa necessària una aproximació al context territorial per tal com pot condicionar l'efecte lloc. En un sentit *extern*, Salt es configura com a ciutat de la perifèria obrera de la ciutat de Girona. En un primer moment, per efecte d'un procés històric d'ubicació de la indústria en el territori de la conurbació gironina i, posteriorment, per efecte de l'evolució del mercat de l'habitatge de la perifèria i la diferència de preu en relació amb el centre, representat per la ciutat de Girona. En la primera meitat del segle xx, l'existència d'indústria tèxtil local a Salt ubica classes treballadores que emigren del camp a la ciutat, o de l'Estat espanyol a Catalunya. L'activitat econòmica industrial local desapareix als noranta i la construcció, els serveis i la indústria alimentària deslocalitzada fora de la ciutat de Girona (transformada en capital de serveis i turisme) passen a ser els sectors que ocupen la major part de població treballadora de Salt.

Els processos històrics assenyalats i els mecanismes de preus del sòl i l'habitatge posicionen segregadament les poblacions a l'interior de Salt, i es configura una morfologia urbana interna de *diferenciació social* entre barris. Així, trobem el Barri Vell, o l'antic poble, habitat per població i famílies "de tota la vida"; el Veïnat, com a conjunt de cases més proper a Sta. Eugènia i Girona, que va acollir la població treballadora de la fàbrica tèxtil Coma-Cros, i més endavant, al voltant de la carretera d'Olot, ara passeig dels Països Catalans, als anys cinquanta es construeixen les cases barates.

La resta d'espai urbà ha anat creixent entre aquests tres barris a manera d'exemple amb edificis verticals que van acollir la població immigrada dels anys seixanta i setanta, a la part cèntrica del poble, procés que va triplicar la població del moment. Aquest Barri Centre de Salt ha estat recentment també el barri de concentració de les persones arribades fruit de les migracions postcoloniales. Els darrers deu anys s'ha produït un important creixement de població al conjunt de Salt i una forta mobilitat de la població que habita la zona centre.¹⁰ Durant la mateixa dècada, persones del Barri Centre marxen del municipi o a

10 L'any 2000 la població de Salt era de 22.000 habitants, mentre que el 2011 era de 30.389 habitants. Aquest increment de població total ve determinat per l'augment de població de nacionalitat no espanyola en més d'11.000 persones, i en la disminució de població de nacionalitat espanyola, que ha marxat a altres municipis (una disminució de més de 3.000 persones). Per aquest motiu, l'increment percentual de població d'origen estranger sobre la població total ha estat del 6,13% l'any 2000 al 42% l'any 2011.

altres zones més benestants de Salt. Es posen en venda pisos que, per preu més econòmic en relació amb Girona i les poblacions de l'entorn, i per la necessitat d'habitatge, han anat ocupant les persones de menys recursos i arribada més recent.¹¹ Fruit d'aquest procés, el Barri Centre esdevé enclavament de concentració de la població empobrida i d'encapsulament de les situacions de precarietat.

El fet de ser una ciutat amb tradició històrica pròpia li confereix característiques diferents de les perifèries obreres de les grans ciutats, relativament homogènies, i, en canvi, manté importants dinàmiques de tradició local. És així com ens interessa presentar cinc dinàmiques que considerem rellevants per entendre el context local, que redunden en les formes de segregació i diferenciació social que s'han assenyalat:

En primer lloc, la configuració de fronteres simbòliques pel que fa a la identificació de la població al voltant de construccions que reforcen les diferenciacions arbitràries entre “ells” i “nosaltres”. Es podrien distingir en general tres grans representacions al voltant de la població de Salt: la gent de Salt “de tota la vida”, les migracions de l'Estat espanyol i les migracions internacionals. De fet, la noció “Salt de tota la vida” és categoria que s'utilitza amb normalitat en les interaccions quotidianes, que constitueix el principal exercici diferenciador respecte als “altres” i que intueix una idea de “catalanitar”, “blanquitud”, pertinença i propietat respecte a l'entorn superior a la resta d'habitants.

En segon lloc, l'existència de fronteres físiques pel que fa als usos i apropiacions del territori respecte a la particular relació entre espai físic i espai social que ja hem descrit. De fet, el Barri Vell de Salt, i revestit d'un efecte lloc positiu, es constitueix com a espai de diferenciació que agrupa majoritàriament població de Salt “de tota la vida”, i és precisament el barri de tancament exclouent, amb més homogeneïtat social i de classe. El carrer Major de Salt, que separa el Barri Centre i el Barri Vell, és una important frontera física.

En tercer lloc, dinàmiques internes de segregació i diferenciació en l'ús dels recursos, serveis i espais disponibles. Un exemple és la segregació escolar¹² (bà-

---

11 Entre els anys 2005 i 2007, va haver-hi un màxim de mitjana de més de 250 transaccions immobiliàries de compravenda per trimestre, mentre que la resta de trimestres entre 2004 i 2012 no van superar les 80, segons dades del Ministerio de Fomento. Es tractava de transaccions de compravenda pel fet que el mercat de lloguer era pràcticament inexistent i discriminador amb les persones immigrades. Algunes d'aquestes compres a través d'hipoteca han generat anys després sobreendeutament i desnonaments.

12 Una situació detectada i documentada en el cas de Salt, ja en l'informe extraordinari *La segregació escolar a Catalunya*, publicat el 2008 pel Síndic de Greuges.

sicament entre escola concertada i pública segons patrons de diferenciació de classe i ètnica).

En quart lloc, l'orientació ideològica, programàtica i l'acció de la política municipal, condicionada pel fet que a Salt, si bé la població total ha crescut, el cens electoral ha disminuït. Aquest fet dibuixa un escenari de desigualtat de drets polítics i de poc impacte electoral de la població immigrada: aproximadament un 30% de la població real més gran de 18 anys no té dret a vot. Aquest fet té conseqüències en l'aplicació de mesures de control que poden contribuir a reforçar estigmes sense costos polítics.

I, finalment, la política d'ubicació de determinats equipaments d'alt valor cultural, i d'interès supramunicipal, per afavorir l'efecte lloc positiu, en absència d'equipaments d'interès local i comunitari, com centres cívics, casals, etc. Aquesta lògica ennoblidora pretén atraure persones de "qualitat" de fora del territori, aportar valor positiu i provocar canvis en els perfils poblacionals a partir de l'increment del capital cultural del territori. Per exemple, amb la ubicació a Salt de l'Escola de Realització Audiovisual ERAM, la seu comarcal de la UOC i la UNED, l'Escola Universitària de Fisioteràpia o el Canal Centre d'Arts Escèniques.

L'estigma territorial de Salt és un fet que mereix un estudi particular, en gran manera provocat per una sobrerrepresentació als mitjans de comunicació informatius catalans i de l'Estat, amb una important càrrega negativa, vinculada a desordre, inseguretat, migració excessiva i problemàtica, i delinqüència. Aquesta realitat provoca un desajust entre el coneixement que prové de l'experiència personal directa dels seus habitants en relació amb el territori i el coneixement que prové dels mitjans de comunicació.¹³

Sense fer un estudi en profunditat i longitudinal, i a partir de la compilació de dades de tipus quantitatiu procedents de fonts estadístiques, es desenvolupa a continuació una primera aproximació a alguns aspectes que hem considerat clau per al posicionament social dels joves segons el model d'anàlisi proposat i, per tant, com a condicionants de les seves trajectòries en el cas de Salt.

13 Alguns titulars històrics, més enllà de la premsa local, han estat: "Alta tensión en Salt" (*La Vanguardia*, 09-05-2007), "Salt, una olla a presión" (*El País*, 07-03-2010) o "Salt, en jaque por el delito callejero" (*La Vanguardia*, 09-11-2011), per citar-ne uns quants.

5. Origen i etnicitat: família: la condició immigrada

El nombre de joves entre 15 i 29 anys a Salt l'any 2011 era de 6.409,¹⁴ amb un pes poblacional dels joves del 21%, per sobre de la mitjana catalana i del Gironès (17,9% i 17,3%, respectivament).

Més de la meitat dels joves de Salt (55,6%) prové d'entorns familiars vinculats a la migració recent.¹⁵ Aquest fet és important en la definició de trajectòries i itineraris, ja que condiciona les xarxes, suports i el capital social de persones d'arribada recent.

L'origen majoritari dels joves de famílies immigrades a Salt és el Marroc (1.160 joves),¹⁶ Gàmbia, Hondures i Mali; per tant, amb una herència fenotípica diferent del grup hegemònic. Aquest col·lectiu és comunament mal anomenat *segona generació*, ja que s'atribueix el fet immigrant com una qüestió heretada, inherent i perpètua, si bé molts d'aquests joves ni tan sols han migrat. El projecte migratori dels pares, en l'actual context politicojurídic, econòmic i social, els determina en gran manera, i els converteix en un grup social en situació de desigualtat en relació amb el conjunt de joves. Existeixen factors condicionants específics sobre els joves de famílies immigrades, com són: la situació legal i administrativa, si no s'ha nascut a Catalunya l'edat d'arribada i escolarització, les continuïtats/discontinuitats formatives, llengua intergrupals diferent de l'hegemònica, expectatives familiars i personals o factors identitaris (Serra i Palaudàries, 2008). A més, existeix una correlació entre immigració econòmica i vulnerabilitat social.

6. Ocupació/classe: sistema escolar i treball

La graduació en ESO és condició necessària per a la continuïtat formativa reglada. A Catalunya, com a referència comparativa, la taxa de graduació del curs 2008-2009 va ser del 81,9%, en continuïtat amb una tendència creixent dels

---

14 Segons dades del padró municipal de Salt i del Sistema d'Indicadors de l'Observatori de la Joventut de Catalunya.

15 Joves de nacionalitat no espanyola. Aquesta dada no permet fer una correspondència directa amb immigració, ja que molts joves són nascuts a Catalunya, sense haver adquirit la nacionalitat, i d'altres nascuts fora poden haver-la obtinguda. No obstant això, la nacionalitat pot ser indicadora de l'origen geogràfic familiar i indicador d'un estatus legal i administratiu que posa límits als drets dels joves, com pot ser el dret a vot, l'accés al mercat de treball, etc.

16 Joves entre 15 i 29 anys l'any 2011, segons dades del padró municipal.

darrers deu anys. El mateix curs, la taxa de graduació del municipi de Salt va ser del 65,54%, molt inferior a la mitjana catalana. Més recentment, el curs 2010-2011, a Salt ha estat del 63,73%, sensiblement inferior a la dels dos cursos anteriors.¹⁷ En nombres absoluts, des de fa diversos cursos successius, anualment, prop d'un centenar de joves se suma al col·lectiu de persones no graduades.

Les opcions formatives no reglades i d'acompanyament a la inserció laboral per a aquests joves són compensatòries i dependents de la política pública del moment (programes, subvencions...), actualment insuficients a Salt.¹⁸ En aquest sentit, la situació de no graduació pot significar el bloqueig dels itineraris, amb dificultats importants d'accés al mercat de treball, per la baixa qualificació. Per revertir aquesta situació es fa necessari reincorporar-se a l'educació a partir dels 18 anys per assolir la formació bàsica, cosa que perllonga les transicions en el temps. D'altra banda, en relació amb els itineraris formatius dels joves de Salt mereixeria una recerca a fons l'estudi de l'impacte de la segregació escolar, en la definició d'itineraris, i les trajectòries d'èxit o fracàs escolar.

Pel que fa a la relació amb l'ocupació a Salt, a finals de 2011, hi ha 770 joves d'entre 16 i 29 anys inscrits com a aturats.¹⁹ Del total d'aturats joves, el 58,4% són de nacionalitat no espanyola. Pel que fa a nivell d'estudis, la major part de les persones aturades tenen el graduat en ESO o títols de formació professional equivalents, i és un nombre relativament petit el de joves aturats amb estudis postsecundaris o universitaris. No obstant això, trobem 259 joves en situació d'atur que no disposen d'estudis secundaris. Per a aquest perfil de joves la participació en el mercat de treball actual és molt difícil i passa per ocupacions precàries, discontinües i de baixa qualificació.

Un cop constatades aquestes situacions contextuais que assenyalen elements de l'emergència de joves a Salt en situació de trajectòria *en bloqueig*, caldria veure quina influència hi pot tenir l'efecte del territori, l'etnicitat i l'ocupació en la particular configuració d'aquestes situacions.

17 Segons dades del Sistema d'Indicadors de l'Observatori de la Joventut de Catalunya i de l'Àrea d'Educació de l'Ajuntament de Salt.

18 Amb la fi l'any 2011 del programa Casa d'Oficis (30 places) i el 2012 del projecte Suma't (50 places), per exemple. L'any 2013 s'inicia amb el programa Joves per l'Ocupació del SOC, adreçat a joves sense graduat en ESO, amb un mòdul de 20 places, malgrat que hi ha hagut més de 200 inscripcions.

19 Segons dades de l'Observatori del Treball a desembre de 2011.

7. Ser jove a Salt: elements que apunten a situacions de marginalitat

Les hipòtesis que plantejem a continuació responen a la concepció que hem presentat de la marginació com a procés on intervenen tant els condicionants propis del sistema-territori, d'una banda, com els atributs de les persones potencialment marginalitzades, de l'altra. Tal com hem vist, també en l'aproximació teòrica a la marginació, la construcció discursiva legitimadora de la desigualtat i la marginació és un element consubstancial a l'existència d'aquests processos, a través de mecanismes d'estigmatització de determinades categories de persona i, finalment, en la nova configuració de la marginalitat urbana, en l'estigmatització de determinats territoris.

En relació amb els contextos, en el nostre cas, Salt, recuperem la teoria de la *marginalitat avançada* de Loïc Wacquant segons la qual els territoris relegats respecte a les grans ciutats són un nou element clau en la configuració de la desigualtat i la marginació contemporània. Per aquest motiu, les dues grans hipòtesis per plantejar tenen a veure, d'una banda, amb el territori com a context i, de l'altra, amb els joves i els seus condicionants.

Hipòtesi 1: Salt com a context d'emergència de determinades formes de marginalitat avançada. Perifèries dins la perifèria

L'observació participant i la interacció amb l'entorn urbà i social ens permet partir de la consideració que Salt no és un gueto, ni tampoc una *banlieue*. Salt és un entorn perifèric, però no reproduïx les característiques demogràfiques, morfològiques, urbanístiques, dels barris en "tancament excloent" (Wacquant, 2007), ni de composició social, ja que presenta heterogeneïtat ètnica i també de posicionament de classe.

Més enllà de la posició perifèrica *externa* en relació amb la ciutat de Girona, en un sentit *intern*, dins de Salt es produeixen formes de concentració de desavantatge social i segregació que confinen, concentren i acumulen determinades situacions de pobresa i diversitat etnoracial en un mateix barri (Wacquant, 2007), principalment al Barri Centre²⁰ i altres enclavaments disseminats. Aquestes concentracions dibuixen fronteres espacials i simbòliques dins

²⁰ Al Barri Centre de Salt hi ha diferents elements que coincideixen amb els components que Wacquant (2007) identifica amb els generadors de marginalitat avançada: 1) concentració de la població immigrada; 2)

el municipi. Espacials quant a la configuració territorial física amb un centre i perifèria interna, amb l'existència de fronteres interiors, imaginàries i territoris no traspassats dels habitants d'uns i altres barris. Simbòlica quant a la construcció de representacions entorn de "zones perilloses" que se sumen a la forta estigmatització territorial. Altres dinàmiques internes, com la segregació escolar, incideixen en la configuració d'espais diferenciats en l'ús dels recursos, serveis i espais disponibles al territori, que afavoreixen processos d'intensificació de la segregació socioespacial.

En aquest sentit, els nous patrons de desigualtat urbana basats en la classe, l'ètnicitat i concentrats en determinats territoris es produeixen a Salt en un context particular de perifèria *externa* en relació amb la ciutat de Girona i en entorns de segregació socioespacial *interna*, que configuren un mapa de *perifèries dins la perifèria*.

Hipòtesi 2: La situació de marginació i la múltiple condició estigmatitzada d'alguns joves de Salt condiciona el bloqueig de la transició juvenil

A Salt existeix un nombre important de joves en *zona de vulnerabilitat i de marginalitat* (Castel, 1992), que es troben en situacions de transició erràtica o en bloqueig (Casal, 1996). El conjunt d'observacions fetes i la interacció quotidiana amb joves de Salt, sobretot pel que fa a desocupats, amb nivell formatiu baix, de famílies immigrades, habitants del Barri Centre, ha permès copsar com es dona una múltiple condició estigmatitzada i de marginació que en alguns casos pot recaure en els mateixos individus de manera acumulativa.

a) La condició i estigma juvenil. Les retòriques hegemòniques actuals al voltant dels joves i les opcions de transició apel·len a qüestions individuals i biogràfiques que van des de la idealització de l'emprenedoria fins a la culpabilització del fracàs. Aquests discursos són els que impregnen l'acció política municipal i alhora constitueixen l'imaginari en el qual viuen els joves. El desinterès i la desatenció política envers determinats joves de Salt es detecta en la insuficiència de serveis, recursos i equipaments, de titularitat pública, gratuïts i participats per joves de classes populars. La política de joventut local s'ha mostrat bàsicament *afirmativa* i delegada a una petita regidoria de "Joventut, Festes i Lleure".

---

elevades taxes d'atur i d'atur de llarga durada, situacions de desproletarització; 3) segregació socioespacial i acumulació i confinament de les situacions d'exclusió i desigualtat, i 4) estigmatització territorial.

b) La condició i estigma de classe. La situació d'atur i precarietat de grups de joves a Salt és un fet que es pot constatar en l'àmbit estadístic, però té implicacions personals i socials importants. La situació de molts joves aturats o precaritzats a Salt, en situació de *transició en bloqueig* (Casal, 1996), significa l'emergència d'una classe desproletaritzada, d'un nou *precarariat*²¹ (Wacquant, 2007). Es tracta dels joves "fora de circuit", laboral, formatiu, i fins i tot fora del circuit assistencial i de programes socioeducatius, d'acompanyament, lleure, que es fan especialment visibles al carrer, on els dispositius de control, vigilància i seguretat contribueixen a produir l'imaginari de la "perillositat".

c) L'estigma ètnic. Les noves formes de racisme i discriminació associades a la diferenciació de l'"immigrant" es manifesten en joves fills de famílies immigrades a través de frases com "he nascut aquí i em diuen que torni al meu país". L'atribució arbitrària d'un origen des de fora, d'una *alteritat* en la qual el subjecte no es reconeix, el porta a ser un *altre*, a no ser dels *nostres*, a no pertànyer a la comunitat en la qual paradoxalment, en molts casos, s'ha nascut.

d) L'estigma territorial. L'estigma territorial de Salt és un fet sobre el qual no cal redundar en aquest treball però que mereix un estudi a fons. L'exercici de justificació i desmentiment darrere la frase "visc a Salt" és un fet habitual per a la població. Des d'aquesta experiència es podria entendre com alguns joves de Salt han elaborat l'any 2012 un documental anomenat *L'altra cara de Salt*,²² on es mostra el conjunt d'activitats "positives", creatives, culturals, que desenvolupen els joves del poble. El títol, "l'altra cara", pressuposa que n'hi ha una de principal, la negativa, de la qual necessiten desprendre's, desidentificar-se, desvincular-se.

La visió que des de l'*exterior* es té dels joves de Salt pot afectar la seva estructura d'oportunitats en desigualtat respecte a joves d'altres ciutats, per exemple, pel que fa a l'accés al mercat de treball, a l'habitatge o a espais d'oci i lleure. Aquesta visió també pot tenir efectes en l'autoconcepte que poden desenvolupar els joves sobre ells mateixos, i en la seva creació d'identitat en relació amb l'entorn com a espai de socialització. En aquest sentit, i com a formes de resposta als efectes de l'estigma, podríem trobar des del risc de les profecies autocomplertes fins a la transformació de l'estigma en emblema que pot conduir

21 Concepte de Pierre Bourdieu que denomina les franges precàries del proletariat i que recupera Loïc Wacquant.

22 Projecte socioeducatiu amb joves a través del vídeo participatiu, dins del projecte europeu Youthme organitzat per la Fundació Pere Tarrés, amb Fundació SER.GI com a entitat col·laboradora.

a la construcció d'una identitat col·lectiva entre determinats grups de joves de Salt al voltant de la identificació amb allò perillós, conflictiu, que tancaria a la fi el cercle i justificaria la construcció mediàtica d'una representació d'alguns joves de Salt com a "conflictius" i "perillosos".

8. Reflexions finals i continuïtats de la recerca

a partir d'aquest treball aproximatiu, es plantegen nous qüestionaments i espais oberts a la recerca. Quin és i com es concreta l'efecte barri en els joves de Salt o d'altres territoris? Expectatives, mobilitat, representacions, usos dels recursos i espais públics. Quin efectes concrets té en l'estructura d'oportunitats i les trajectòries? Quines poden ser les estratègies de resistència, quina particular "cultura de la marginació" desenvolupen els joves en situació de marginalitat? Podrien donar-se els elements contextuais desencadenants d'episodis de revolta, i de violència des de baix, que s'han donat en altres barris de grans ciutats europees? Quines proximitats i distàncies hi ha amb altres territoris?

A Salt, com a microcontext, hi emergeix una classe subalterna, un *precariat* de joves poc qualificats, progressivament desproletaritzats, adreçats a una economia de l'explotació i relegats a territoris d'abandó. Són joves marginats en tant que fora de mercat de treball i del sistema educatiu en molts casos, en entorns familiars i territorials de pobresa, però també perquè responen a un tipus de categoria de persona estigmatitzada que no respon a l'imaginari hegemònic de persona i de normalitat: jove, fill de família immigrada, pobre i habitant d'un determinat territori.

Al mateix temps, la difusió de discursos criminalització i culpabilització impedeixen arribar a la consideració conflictiva de determinades realitats socials de privació, manca d'oportunitats, exclusió i discriminació, i s'obvia, per tant, la causalitat estructural i l'alt component de responsabilitat política i pública. L'existència de determinats grups i perfils de joves marginalitzats, de la perifèria social, juga una funció important en els mecanismes de disciplinació actuals, d'extensió de la por. Aquesta marginalitat emergent compleix funcions legitimadores de l'existència de mecanismes de control i seguretat dels pobres, fet que justifica l'extensió de l'acció punitiva i el retrocés de l'acció educativa i social, i propicia cada cop més el tractament dels conflictes socials en termes d'ordre públic i penal, sobretot pel que fa als joves.

Bibliografia

- ÁLVAREZ-URÍA, F. (1992). *Marginación e inserción*. Madrid: Endymion.
- BAUDELLOT, C.; ESTABLET, R. (1990). *El nivel educativo sube*. Madrid: Morata.
- BAUMAN, Z. (2007). *Temps líquids. Viure en una època d'incertesa*. Barcelona: Viena.
- BECK, U. (1986). *La sociedad del riesgo. Hacia una nueva modernidad*. Barcelona: Paidós Ibérica.
- BERGALLI, R.; RIVERA, I. (coord.) (2006). *Emergencias urbanas*. Barcelona: Anthropos Editorial.
- BERNSTEIN, B. (1988). *Clase, código y control. Hacia una teoría de las transmisiones educativas*. Madrid: Akal Universitaria.
- BOADAS I RASET, J. (1988). "La transformació de Salt per la indústria tèxtil", *Revista de Girona* 126.
- BONTEMPI, M. (2003). "Viajeros sin mapa. Construcción de la juventud y trayectos de la autonomía juvenil en la Unión Europea", *Estudios de Juventud*.
- BOURDIEU, P. (1999). *La miseria del mundo*. Madrid: Akal.
- CASAL, J. (1996). "Modos emergentes de transición a la vida adulta en el umbral del siglo XXI: Aproximación sucesiva, precariedad y desestructuración", *REIS, Revista Española de Investigaciones Sociológicas* 75, 310 (295-318).
- CASAL, J.; GARCIA, M.; MERINO, R.; QUESADA, M. (2006). "Aportaciones teóricas y metodológicas a la sociología de la juventud desde la perspectiva de la transición", *Papers, Revista de Sociologia* 79. Barcelona: UAB.
- CASTEL, R. (1991). "La inserción y los nuevos retos de las intervenciones sociales", a: ÁLVAREZ-URÍA, F. (1992). *Marginación e inserción*. Madrid: Endymion, 25-36.
- (1997). *La metamorfosis de la cuestión social*. Buenos Aires. Paidós
- COMAS, D. (2011). "¿Por qué son necesarias las políticas de juventud?", *Revista de Estudios de Juventud* 94, 11-27.
- DELGADO, M. (2003). "¿Quién puede ser inmigrante en la ciudad?", a: *Exclusión social y diversidad cultural*. Donostia: Gakoa.
- DELL'UMBRIA, A. (2006). *¿Chusma?* Logroño: Pepitas de Calabaza.
- DUBET, F.; LAPEYRONNIE, D. (1992). *Les quartiers d'exil*. París: Éditions du Seuil.

- GOFFMAN, E. (2003): *Estigma. La identidad deteriorada*. Buenos Aires: Amorrortu.
- HARVEY, D. (1977). *Urbanismo y desigualdad social*. Madrid: Siglo XXI.
- KARSZ, S. (2004). *La exclusión: bordeando sus fronteras. Definiciones y matices*. Barcelona: Gedisa.
- ROMANÍ, O. (1996). "Antropología de la marginación. Una cierta incertidumbre", a: PRAT i MARTÍNEZ (1996). *Ensayos de antropología cultural*. Barcelona: Ariel.
- (coord.) (2010). *Jóvenes y riesgos, ¿unas relaciones ineludibles?* Barcelona: Edicions Bellaterra.
- SAN ROMÁN, T. (1990). *Vejez y cultura. Hacia los límites del sistema*. Barcelona: Fundació Caixa de Pensions.
- SERRA, C.; PALAUDÀRIAS, J. M. (2008). *Estudi dels processos de continuïtat i discontinuïtat en els pas de l'escolarització obligatòria a la postobligatòria entre els alumnes membres de famílies immigrades*. Universitat de Girona i Fundació Jaume Bofill.
- SÍNDIC DE GREUGES (2008). *La segregació escolar a Catalunya*.
- SOLER, P. (2010). *Els models de polítiques de joventut*. Seminari Polítiques Públiques de Ciutadania i Joventut. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- TRILLA, J. (coord.) (2011). *Jóvenes y espacio público. Del estigma a la indignación*. Barcelona: Edicions Bellaterra.
- VARELA, J.; ÁLVAREZ URÍA, F. (1989). *Sujetos frágiles. Ensayos de sociología de la desviación*. Madrid: Fondo de Cultura Económica.
- WACQUANT, L. (2007). *Pàries urbans. Ghettos, banlieues, Estat*. Barcelona: Edicions 1984.
- (2009). *Castigar a los pobres*. Barcelona: Gedisa.
- WIEVIORKA, M. (1992). *El espacio del racismo*. Barcelona: Paidós.
- ŽIŽEK, S. (2009). *Violència*. Barcelona: Empúries.
- Pla d'inclusió social de Salt*. Consorci de Benestar Salt-Gironès, 2009.